

РЕЦЕНЗИЯ

от проф. дфн Цветан Теофанов,
преподавател в Софийския университет “Св. Климент Охридски”,

ПО КОНКУРСА ЗА ПРОФЕСОР

в професионално направление 2.1. Филология

(Нова и съвременна арабска литература),

обявен от Софийския университет „Св. Климент Охридски“

и публикуван в ДВ, бр. 24/ 16.03.2018 г.,

с единствен кандидат доц. дфн Баян Айтмухаметовна Райханова

Единственият кандидат в процедурата по гореспоменатия конкурс доц. дфн Баян Райханова е родена през 1958 г. Завършила е бакалавърска и магистърска степен по арабистика във Факултета по изтокознание на Ташкентския държавен университет (1975–1980). От 1983 г. до 1986 г. е редовна докторантка по арабска литература в Института по изтокознание при Руската академия на науките, Москва, където през 1986 г. защитава докторска (кандидатска) дисертация на тема *Еволюция на героя в творчеството на сирийския романист Фарис Зарзур*.

През 2017 г. научно жури от Софийския университет ѝ присъжда степента доктор на филологическите науки след публична защита на дисертационния ѝ труд *Съвременната арабска проза: от неокласическото към постмодерното*. Тази приносна монография очертава панорама на процесите и явленията в новата и най-новата арабска литература в различните арабски държави, при това в твърде широка хронологична рамка – от Възраждането до днес.

В хода на дългогодишната си изследователска и преподавателска работа доц. Райханова е използвала, проучила и съпоставила наистина внушителен набор от оригинални произведения и литературно-критически интерпретации, което придава солидност на наблюденията ѝ по дискутираните проблеми и би могло да послужи като основа за по-нататъшни приносни анализи. Кандидатката за длъжността владее в детайли и прилага с вещина в трудовете си огромния фактологичен и изворов материал, преподаван от нея на студентите в специалност Арабистика в продължение на повече от трийсет години. Това ѝ позволява да постигне нужния баланс между обхватност и конкретност.

Професионалната кариера на доц. Райханова като преподавател от самото ѝ начало е свързана със Софийския университет „Св. Климент Охридски“. През 1987 г. тя постъпва на работа като старши асистент. През 1995 г. след спечелен конкурс е назначена за доцент по арабска литература. Води теоретични курсове и упражнения

по дисциплините Нова арабска литература, Съвременна арабска литература, Казахски език като втори тюркски език. Преподавала е и в други български университети, както и в чужбина (САЩ, Норвегия, Алжир). Чела е публични лекции в Мароко, Таджикистан, Сирия, Норвегия.

От хабилитацията си до днес доц. дфн Баян Райханова извървя дълъг и ползотворен път, чиито цели и перспективи бяха насочени към разгръщане на изследователския ѝ потенциал не само у нас, но и чрез пълноценно интегриране в западната ориенталистична колегия. Член е на Консултативния съвет на Европейската асоциация по съвременна арабска литература, както и на Европейския съюз на арабистите и ислямоведите и на Международния съвет по арабски език.

Специализирала е в Дамаск, Берген и Москва. Участвала е в редица международни проекти и конференции. Публикувала е статии в престижни академични издания.

Изявява се и сред литературоведите в Арабския свят. Свидетелство за продуктивното ѝ сътрудничество с тях и за уважението, с което посрещат трудовете ѝ, са нейните публикации на арабски език, особено монографията *Явления на арабската и ислямската култура. Приложно четене*. Тя е издадена наскоро в Йордания и е включена към материалите по конкурса.

Освен с този труд доц. Райханова участва в процедурата и с един учебник, едно учебно помагало и двамадесет и две статии. Добавени са и шест рецензии, които според мен не влагат съществен аргумент в полза на кандидатурата – като цяло достатъчно убедителна, за да се нуждае от тях. По обем, тематичен обхват и приносна тежест представените за процедурата публикации отговарят напълно на най-високите изисквания и очаквания, още повече и с оглед на факта, че кандидатката за длъжността е доктор на филологическите науки.

Книгата *Явления на арабската и ислямската култура. Приложно четене* е безспорен успех и признание за нейната авторка и за българската ориенталистика, не само защото е публикувана в чужбина от престижно академично издателство, при това – на арабски език. Тя фокусира и обобщава, макар и в твърде синтезиран вид, целия спектър от научни интереси, компетентности, наблюдения и приноси на доц. Баян Райханова, трупани през дългите години на изследователската ѝ работа. Наред с респекта, който успехът на колежата без съмнение заслужава, представянето на обсъждания труд в иначе коректната авторска справка буди известно колебание. То не бива да се драматизира, но и не може да се премълчи. От справката оставаме с убеждението, че трудът е монография, което се внушава и от структурирането му по

глави и подглави. И при бегъл критичен поглед върху съдържанието му обаче възниква въпросът дали в него всъщност не са събрани отделни статии, доста формално обединени и концептуализирани чрез повтарящата се в основното заглавие и в това на всяка глава идея за „четенето“ (всъщност прочитите). В предговора към книгата на арабски език се отбелязва именно, че „тя съдържа изследвания, публикувани в различно време по страниците на научните списания“ в Арабския свят (с. 1). Главите са посветени на твърде разнородни области – литературознание (литературна история и критика), методика на преподаването на арабски език за чужденци, превод, изящни изкуства, суфизъм. Прочитът, при това „практически“, се изразява в относително кратък обзор на темата и конспектиране с отправки към западни, руски или български извори и теоретични постановки. Би било несправедливо обаче поради споменатите съображения да омаловажаваме стойността на труда и постиженията на неговата авторка. Каквито и жанрови етикети да му поставяме, той не само заслужава да бъде оценен като сериозен атестат за заемане на професорска длъжност, но и притежава качествата на достойно за уважение мащабно ерудитско изследване, което осветлява важни аспекти на арабската и мюсюлманската култура през призмата на европейската рецепция и теория и на духовните връзки между Изтока и Запада. Многобройната читателска публика, за която книгата е предназначена, със сигурност проявява жив интерес към ориенталистичния прочит на художественото и духовното ѝ богатство. Ако се абстрахираме от резервите си относно монографичния характер на труда, можем да приемем с разбиране цялостния му замисъл, реализиран в стандартна структура, съставена от увод, пет глави с подглави, заключение и библиография. В края на всяка подглава се обособяват изводи, което придава завършеност на отделните части и ги вписва в концептуалната рамка на труда.

Уводът се изразява във встъпителни думи от издателството с биографична справка за доц. Райханова и кратко въвеждане в съдържанието на книгата. Дава се висока оценка на заслугите и постиженията на авторката, която се отличава с широките си и задълбочени познания за арабската и мюсюлманската литература и литературна критика, за културата, изкуството и религията.

Същинският труд започва с Първа глава – *Четене. Съвременна арабска литература*. Прочитите обхващат три комплексни проблема, разгледани в съответните подглави: *Арабската проза между реализма и постмодернизма; Художествените образи в арабската женска поезия; Белетристичните жанрове:*

Обръщане към наследството. Отделя се също внимание на превода и рецепцията на арабската поезия и проза у нас. Набелязват се ключови теоретични фундаменти и се поясняват утвърдени в западното литературознание термини и понятия (полифония, архетипи, субект, хронотоп, митологична интертекстуалност, пикареска и др.). Използването им позволява традиционната арабска литературна критика да се обогати с модерни научни методологии, стилистики и стратегии. За това допринасят и споменатите в труда западни и руски ориенталисти с новаторски визии за арабските литератури (Роджър Алън, Пол Стаки, Барбара Михалак-Пикулска, Хилари Килпатрик, Виктория Кирпиченко и др.). Западните идеи не се натрапват като непременно най-напредничавите и задължителни модели за подражание, а се вписват органично и балансирано в обичайния за читателя контекст и подход.

Арабските литератури се поддават на западния интерпретативен прочит, но комплексният методологичен подход към тяхното изучаване изисква наред с неизменната традиция да се отчитат и националните особености, и външните влияния, и регионалните специфики. Доц. Райханова решава концептуалните казуси с увереност, която произтича от задълбоченото навлизане и вникване в значителния брой художествени произведения, в арабските критически извори по темата наред с ориенталистичните изследвания.

Прави впечатление и блестящата общотеоретична подготовка на кандидатката за длъжността, което ѝ позволява да осмисли и контекстуализира процесите и явленията по най-адекватния начин, а също и да ги впише в по-широката типологична рамка на световните литератури.

В обсъждания текст и в трудовете на колегата като цяло се отсяват второстепенните подробности, за да се открият най-важните процеси, имена и особености на художествената проза през различните периоди, както и да се анализират емблематични произведения. Дори това само по себе си би могло да се оцени като постижение, произтичащо от функционалната научна методология.

Поради ограниченото място за теми, които предполагат капитални изследвания, от разглеждания труд не бихме могли да очакваме изчерпателност. Споменават се само отделни имена и произведения на емблематични арабски поети, писатели и критици, както и на чужди литературоведи. Последната подглава от първа глава например (с обем 13 страници) се спира на „способите за изобразяване на действителността“ в арабската проза, след което се преминава към творчеството на

Михаил Нуайма (4 страници), разказите на Ибрахим ал-Куни (автор на повече от 80 книги, около 3 страници), Емил Хабиби (около 2 страници). На тези и на много други писатели доц. Райханова е посветила обстойни изследвания в контекста на литературните процеси и явления. Тя би могла да разшири изложението и да го допълни с нови наблюдения и изводи, но целта ѝ в настоящата подглава и в труда като цяло е да очертае общата рамка и да предложи научна стратегия, позволяваща да се пристъпи към по-модерен прочит и анализ на арабските литературни шедеври и културни феномени. Тази цел е осъществена по най-убедителния и продуктивен начин.

Съставена от два раздела, втора глава – *Четене. Литературна критика* – предоставя многоаспектни изследователски полета за съпоставителен анализ и за ползотворни теоретични обобщения. Главата илюстрира способността на доц. Райханова да търси и намира значими паралели, които маркират различията и сходствата в идентичностите и възгледите, а също и подсказват идеи за излизане от консерватизма на литературно-критическите стереотипи към по-разчупени и оригинални решения. Поставя се акцент върху новаторските виждания на известната мароканска интелектуалка проф. Бушра Абдулмаджид Такафраст, формулирани в нашумялата ѝ книга *Старата литературна критика в оценката на съвременните критици* (2013).

Ако в този раздел от Втора глава се прави паралел между средновековната и съвременната критическа мисъл, в другия раздел се съпоставя източният (на руската школа) и западният прочит на арабската литература в Европа. Анализират се трудовете на две известни ориенталистки – Виктория Кирпиченко от Русия и Хилари Килпатрик от Швейцария. При всички сходства и различия в изследователския им подход те внасят значителен принос в изучаването на арабската литература.

Трета, четвърта и пета глава от труда надграждат сферата от академични интереси на доц. Райханова, като се насочват съответно към методика на преподаването на арабски език за чужденци, изобразително изкуство и османски суфизъм по българските земи. Авторката е навлязла с необходимата сериозност и задълбоченост в тези научни области, като се е запознала подробно с библиографските извори и е усвоила полезната за арабския читател информация. В случая за мен бе важно да стигна до заключението, което би ме ориентирало в степента на концептуализиране, способна да обедини и да организира тематично

доста разнородния материал, още повече и защото в авторската справка по процедурата тази част от труда се изпуска, подобно на увода. Въпреки че е доста кратко (страница и половина) и твърде общо, все пак заключението успява да придаде цялостност на замисъла с извода за разширяването на хоризонтите пред арабо-мюсюлманската култура и способността на нейните творци да пазят традиционните ценности и същевременно чрез преосмисляне на постигнатото от други народи да откриват нови перспективи за духовно обогатяване.

Критичните ми бележки не променят по принцип отличната ми оценка за мащабите и стойността на приносите в обсъждания труд. Положителното ми мнение се отнася в още по-голяма степен за цялостната научна продукция на кандидатката за длъжността професор, която е получила достойно признание у нас и в чужбина чрез множество цитирания в престижни издания.

Висока оценка заслужава и вторият труд, представен от доц. Райханова за участие в конкурса за професор – Казахска граматика. Това е безспорно полезен практически резултат от курса, който колегата води в специалност Тюркология като титуляр и носител на езика.

Учебното помагало *Съвременни сирийски разкази* е христоматия с преводи, предназначена за студенти-арабисти, но и за всички ценители на литературата. Книгата е снабдена с превод и бележки за всеки от трийсет и тримата автори. В нея освен като задълбочена литературоведка доц. Райханова се изявява и като блестяща преводачка на художествени текстове.

В преобладаващата си част двайсет и двете статии, с които кандидатката участва в конкурса за професор, са посветени на литературни теми:

- Статията „Новата чувствителност в модерната арабска проза“ е посветена на новаторските тенденции в арабската белетристика през шейсетте и седемдесетте години на миналия век. Това намира отражение в произведенията на Наджиб Махфуз, Михаил Нуайма и Юсуф ал-Кайид, които с дистанцирането си от реализма внасят значителна промяна във възприемането и изобразяването на действителността. Статията носи приносен характер и свидетелства за ерудицията и компетентността на нейната авторка.
- В статията „Арабска художествена проза: между реализма и постмодернизма“ се разглежда арабската проза, създадена през последните десетилетия на XX в., която се характеризира с многообразие на индивидуалните стилове и паралелното

влияние на различни течения като реализъм, модернизъм и постмодернизъм, без да се очертават строги граници между тях.

- Публикацията “Literary Heritage as a Source of the Renovation of Modern Arabic Prose” е част от колективна монография, разработена в рамките на международния научен проект *Хиляда и една нощ и световната литература* под егидата на Делхийския университет „Джавахарлал Неру“. Литературното наследство може да се превърща в генератор на модернистични търсения. Още през Възраждането арабските писатели се насочват към традиционните жанрове, за да им вдъхнат нов живот. В постколониалната епоха действителността се осмисля в литературата със средствата на класическите модели, унаследени от Средновековието.
- „Образи в модерната арабска женска поезия“ анализира тенденциите в творчеството на арабските поетеси, като търси паралел между две авторки – Наджда Идрис и Амал Исмаил, в чиито стихове може да се проследи влияние съответно на реализма и на авангарда.
- “Adab Literature or the Case of Abd Allah Ibn al-Muqaffa’s Works” е част от колективна монография, разработена по линия на международен научен проект *Път на коприната и културен обмен* под егидата на Националния център по изкуствата „Индира Ганди“. Разглежда се творчеството на Ибн ал-Мукаффа и неговият сборник *Калила и Димна*, като се изяснява значението на термина *адаб*.
- “Mythological and Folkloric Motifs in Syrian Prose: The Short Stories of Zakariyyā Tāmīr”. Статията е публикувана първоначално в електронно списание към университетите на Ланкастър и Осло, след което е препечатана в Мелбърн, а после е преведена на арабски и публикувана в сирийско литературно списание. Тези факти, освен приносния характер на статията, говорят сами по себе си за научната ѝ стойност, както и за академичните успехи на доц. Райханова.
- “Ahmad Sulayman al-Ahmad. The Vicissitudes of Life, or Metamorphoses of Creativity” – приносен анализ на творчеството на сирийския поет и литературовед Ахмад Сулайман ал-Ахмад, познат и у нас. На него е посветена и публикацията „Между модерността и традицията“.
- „Рудаки и арабская художественная традиция“ – приносна статия, която се спира на творчеството на Башшар ибн Бурд, Абу Нуас и Абдуллах ибн ал-Мукаффа и тяхното влияние върху развитието на класическата таджикско-персийска поезия в лицето на нейния първосъздател Рудаки.

- “The Past and Present in the Modern Arabic Novel”. Приносно изследване на модерния исторически роман с акцент върху творчеството на Джурджи Зайдан, Наджиб Махфуз, ал-Башир Хурайф и Джамал ал-Гитани.
- На арабската проза са посветени и статиите “Myth and Reality in Modern Arabic Prose” (с поглед към произведенията на Мухаммад Маджзуб, Уалид ал-Мидфай, Ахмад Юсуф Дауд и др.) и “The Concept of the Hero in Modern Arabic Prose” (в творчеството на Лайла Сая Салим, Гассан ал-Джабаи, Шакир ал-Анбари и др.).
- „Арабска литература и писатели“ – енциклопедични статии за 92 автори от различни епохи и региони.
- “The Syrian Short Story in the Eighties”. Приносен анализ на сирийския кратък разказ от 80-те години на ХХ в. с акцент върху произведенията на известните писатели Закария Шарики, Зухайр Джаббур, Ибрахим ал-Халил, Мухаммад Камил ал-Хатиб, Уахиб Сараи ад-Дин и др.
- На разказа, но в общоарабската рамка, е посветана статията “Modern Arabic Short Story: Genre Transformations in the Second Half of the 20th Century”. Тя обхваща произведенията на Сулайман аш-Шатти, Ханан аш-Шайх, Уалид ар-Раджиб, Мухаммад аш-Шукри, ат-Тахир Уаттар и Изз ад-Дин ал-Мадани.
- “The Image of the Countryside in the Modern Syrian Novel”. Приносна статия за т. нар. „селска проза“ на Мауахиб ал-Каяли, Лиян Дайрани, Самим аш-Шариф, Набил Сулайман, Абд ар-Рахман аш-Шаркауи, Салах Дихни, Жан Алексан и др.
- “The Contemporary Syrian Novel. Certain Questions of Its Genre Modification”. Приносно изследване на жанровата модификация на модерния сирийски роман с акцент върху *Асоциални хора* на Фарис Зарзур.
- Малко встрани от основното литературоведско русло, следвано от доц. Райханова в професионалния ѝ път, са статиите, в които се разглеждат въпроси, свързани с методика на обучението по арабски език, литература и превод, а също изобразително изкуство и суфизъм. Някои от тях се дублират с текстове на арабски, включени в книгата *Явления на арабската и ислямската култура. Приложно четене*. Тези статии, които също имат своята стойност, са както следва:
 - „Изучаване на арабски език и литература в България“
 - “La Traduction Littéraire Entre la Pratique et la Théorie”
 - “Quelques Chiffres Symboliques Chez les Bulgares Kizilbash”
 - „Прочит на художествените творби на Сами Мухаммад. Възхищение от картината, когато се докосваш до живота, любовта и свободата“

– „Творбите на Лукман аш-Шейх. От традиционното към модерното“

Накрая, но не на последно място, държа да открия блестящата преподавателска дейност на доц. Баян Райханова и високото равнище на водените от нея теоретични курсове и упражнения по арабска литература и по казахски език, от които имам солидни лични впечатления през годините на съвместната ни работа.

Академичните интереси, публикации и постижения на кандидатката за длъжността, както и преподавателската ѝ дейност, се вписват напълно в тематичните рамки на обявения конкурс и съответстват на изискванията, формулирани в Правилника на Софийския университет.

Като изхождам от безспорните достойнства и приноси на единствения кандидат за длъжността, с пълна убеденост препоръчвам на научното жури от Софийския университет „Св. Климент Охридски“ да избере **ДОЦ. ДФН БАЯН АЙТМУХАМЕТОВНА РАЙХАНОВА** за **ПРОФЕСОР** по професионално направление 2.1. Филология (Нова и съвременна арабска литература).

27 юли 2018 г.

София

Проф. дфн Цветан Теофанов